AUTIZM SPEKTRI BUZILISHLARI, ZAMONAVIY TASHXISI, DAVOLASH VA REABILITATSIYA YONDASHUVLARI

XIVA ABU ALI IBN SINO NOMIDAGI JAMOAT SALOMATLIGI TEXNIKUMI MAXSUS FAN O'QITUVCHISI
NIYAZMETOVA MUSHTARIY MAXMUDOVNA

Annotatsiya: *Ushbu maqolada autizm spektri buzilishlarining (ASB) etiologiyasi, klinik ko'rinishlari va zamonaviy tasnifi tahlil qilinadi. Tadqiqotda autizmni erta aniqlashning ahamiyati, differensial tashxis o'tkazish murakkabliklari va hozirgi kunda dunyo miqyosida samarali deb tan olingan korreksion-pedagogik hamda tibbiy davolash usullari yoritilgan. O'zbekiston va xalqaro tajriba asosida inkluziv ta'lim va multidissiplinar yondashuvning o'rni ko'rsatib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Autizm, ASB, sensor integratsiya, ABA-terapiya, ijtimoiy moslashuv, kognitiv rivojlanish, neyrotipik, genetik omillar.*

imrconf.com

Kirish

Autizm spektri buzilishlari — bu ijtimoiy muloqotning buzilishi, cheklangan va takrorlanuvchi xatti-harakatlar bilan xarakterlanadigan neyrorivojlanish holatidir. So'nggi o'n yillikda autizm bilan tug'ilgan bolalar soni keskin ortib bormoqda. JSST ma'lumotlariga ko'ra, har 100 nafar boladan biri autizm spektriga ega. Bu holat kasallik emas, balki miya rivojlanishining o'ziga xosligi sifatida ko'rilsa-da, bemorlarning hayot sifatini yaxshilash uchun tizimli tibbiy-pedagogik yordam talab etiladi.

Autizm kasalligi turlari va darajalari

Zamonaviy tasnifga ko‘ra (DSM-5), avvalgi bir-biridan mustaqil bo‘lgan tashxislar (Kanner sindromi, Asperger sindromi, bolalar psixozi) yagona "Autizm Spektri Buzilishlari" tushunchasiga birlashtirildi.

Rivojlanish darajalari:

1-daraja (Yengil): Ijtimoiy muloqotda biroz qiynaladi, lekin yordam bilan o‘qish va ishlash qobiliyatiga ega (ko‘pincha Asperger sindromi deb ataladi).

2-daraja (O‘rta): Muloqot va nutqda sezilarli kamchiliklar bor, kundalik hayotda tashqi yordamga muhtoj.

3-daraja (Og‘ir): Og‘zaki va noverbal muloqot deyarli yo‘q, takroriy harakatlar (stireotipiya) kuchli, doimiy parvarish talab etiladi.

imrconf.com

Kasallikning kelib chiqish sabablari

Hozirgi vaqtda autizmning aniq bitta sababi topilmagan. Ilmiy ham jamiyat buni genetik va ekologik omillarning kombinatsiyasi deb hisoblaydi:

Genetik omillar: 100 dan ortiq genlarning mutatsiyasi ASB bilan bog'liq.

Neyrobiologik: Miya tuzilishidagi neyronlararo bog'lanishlarning o'ziga xosligi.

Prenatal omillar: Homiladorlik davridagi virusli kasalliklar, toksik moddalar ta'siri yoki ota-onaning yoshi (ayniqsa otaning yoshi).

Klinik belgilari (Simptomlar)

Autizmning belgilari odatda 1,5–3 yosh oralig‘ida yaqqol namoyon bo‘ladi:

Ijtimoiy: Ismiga javob bermaslik, ko‘z kontakti (eye contact) yo‘qligi, tengdoshlari bilan o‘ynashga qiziqmaslik.

Nutqiy: Eholaliya (so‘zlarni ma’nosiz takrorlash), nutqning kechikishi yoki umuman yo‘qligi.

Xulq-atvor: Qo'llarni siljitish (stimming), buyumlarni qat'iy tartibda tizish, shovqin yoki yorug'likka o'ta sezgirlik.

Tashxis va differensial tashxis

Tashxislash metodlari:

M-CHAT: Erta aniqlash uchun ota-onalar so'rovnomasi.

ADOS-2: Autizmni tashxislashning "oltin standarti" hisoblangan kuzatuv testi.

EEG va MRT: Miyaning funksional holatini tekshirish (asosan boshqa patologiyalarni inkor qilish uchun).

Differensial tashxis (O'xshash kasalliklardan farqlash):

Autizmni quyidagilardan ajratish muhim:

Eshitish qobiliyati pasayganligi: Bola eshitmagani uchun ismiga javob bermasligi mumkin.

Alaliya: Nutqning organik buzilishi (lekin ijtimoiy muloqot saqlanib qoladi).

Bolalar shizofreniyasi: Gallyutsinatsiyalar borligi bilan farqlanadi.

Aqliy zaiflik: ASBda intellekt yuqori yoki o‘rta bo‘lishi ham mumkin.

Zamonaviy davolash va reabilitatsiya Usullari

Autizmni dorilar bilan "davolab bo‘lmaydi", ammo simptomlarni yumshatish mumkin.

Korreksion usullar:

ABA-terapiya (Applied Behavior Analysis): Xulq-atvorni shakllantirish va rag'batlantirishga asoslangan eng samarali usul.

PECS tizimi: Gapira olmaydigan bolalar uchun rasmlar orqali muloqot qilish tizimi.

Sensor integratsiya: Bolaning sensor (sezgi) tizimini (vestibulyar, taktil) tartibga solish.

Tibbiy yondashuv:

imrconf.com

Agar bolada haddan tashqari agressiya, uyqusizlik yoki tutqanoq bo'lsa, neyroleptiklar yoki xursandlik gormonlarini tartibga soluvchi dorilar shifokor nazoratida tayinlanadi.

O‘zbekistonda va xorijda autizmga yondashuv:

Xorijda (AQSH, Isroil, Germaniya): Inkluziv ta'lim 100% yo'lga qo'yilgan. Erta aralashuv (early intervention) dasturlari davlat tomonidan moliyalashtiriladi.

O‘zbekistonda: So‘nggi yillarda milliy diagnostika markazlari va nodav lat tashkilotlar (masalan, "Largo", "Imkon" markazlari) faoliyati kuchay di. 2020-yildan inkluziv ta'limni rivojlantirish bo‘yicha prezident qaror lari hayotga tatbiq etilmoqda.

Xulosa

Autizm — bu hukm emas, balki hayotning o‘zgacha shaklidir. Jamiyatning ularni qabul qilishi, erta tashxis va mutaxassislar (pediatr, nevrolog, psixolog, defektolog)ning birgalikdagi mehnati autizmli bolaning mustaqil hayotga qadam qo‘yishiga yordam beradi. Kelajakda gen muhandisligi va neyro-texnologiyalar ushbu sohada inqilobiy o‘zgarishlar qilishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mo‘minova L.R. "Maxsus psixologiya va korreksion pedagogika". Toshkent, 2021.
2. Omonova D. "Autizm spektridagi bolalar bilan ishlash bo‘yicha metodik qo‘llanma". Toshkent, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi "Inkluziv ta’lim metodikasi", 2022.
4. Grandine, T. (2020). The Autistic Brain: Helping Different Kinds of Minds Succeed. Houghton Mifflin Harcourt.

imrconf.com

5. Volkmar, F. R. (2021). Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders. Wiley Publishing.

6. Lord, C., & Rutter, M. (2023). Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS-2). Western Psychological Services.

7. Journal of Autism and Developmental Disorders (JADD). "New insights into the genetics of ASD" (2024).

imrconf.com